

Modell vágás - modell váltás

Szente Ferenc

A magyarországi könyvtárak a jogszabályok felől nézvést egy átgondoltan kiépített rendszer képét mutatják. Az 1976. évi 15. tvr. és a végrehajtásáról intézkedő kormányrendelet hosszú időn át formálta és segítette a könyvtári szolgálat fejlődését. A tvr-ek felett azonban eljárt a történelem. A jogalkotó elmúltával elszállt a jogforrás tekintélye. Pedig tárgyilagos tanulmányozás után ma is arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az említett jogszabályok a lényegét illetően ma is helytállóak, a szocialista barokk fordulatok és díszítések elhagyásával egészen "civil" alkotásnak tekinthetők. Derekas doktrinél szakmunkák, mai megtagadóinak nem kell szégyellniük az apaságot. Legfőbb erényükként említem meg, hogy gazdaságosnak, sőt takarékosnak mondható rendszer fejlesztését szorgalmazzák, olyan rendszerét, melyben az átfedések csak indokolt mértékben vannak jelen, s magát a rendszert - mint megálmodott valóságot - a szolgáltatói és együttműködési készség és felelősség hatja át.

Méltatlan dolog lenne ma számon kérni a korszerűség olyan ismérveit, melyek csak az információs technika, a fejlett távközlési rendszer általános, vagy legalábbis széles körű alkalmazása mellett jelennek meg. Ilyen a kevesebb, de tartalmilag gazdagabb könyvtárakból álló, általános és speciális hálózatokra alapozott gépi kereső és szolgáltató tevékenység, mely rengeteg időt, fáradságot, pénzt kímélhet meg társadalmi méretekben, természetesen rengeteg idő, fáradság és pénz társadalmi méretű előzetes befektetése árán.

Vegyük szemügyre a józan szegényember tárgyilagosságával a tegnapi terveinkből kikelt mai valóságot, hiszen a gazdasági-társadalmi megújulás reménye szoros függőséget mutat a szellemi felpozícióval, az információs reform tárgyi lehetőségeitől, a valóságos mai iskoláktól, ösztöndíjaktól, külföldi tanulmányutaktól, könyvtári-informatikai bázisoktól. Abból a sarkalatos tényből kiindulva, hogy a könyvtári-információs bázis és a ráépülő tudományos-információs szolgálat a maga helyén mindenütt a szellemi élet infrastruktúrája, azt találjuk, hogy ez a hazai infrastruktúra egy aszimmetrikusan fejlődött manufaktúrális korszak karakterjegyeit viseli magán, egy megkésett lumpenpolgári fejlődést, amely a világ élvonalához képest a tegnapot jelenti, a tegnapi emberi környezet és a tegnapi szolid értékek nélkül.

Két nagy könyvtárcsoportot érdemes közelmúltja szerint minősíteni, hogy a jelen helyzet és a kibontakozás útjának hossza és iránya érzékelhető legyen. Az egyik az oktatás-felsőoktatás könyvtári infrastruktúrája, a környezet, amely a társadalom intellektuális fogyasztói magatartását kialakítja, a másik a lakóhelyi és a munkahelyi komfort mellőzhetetlen részének tekintendő közkönyvtárak országos rendszere, a megyei, a városi, a falusi és az üzemi könyvtárak és szolgáltató állományok.

Tudományegyetemeink könyvtári háttere ma tényszerűen gyengébb, mint volt a háború előtti utolsó békeidőben. A szellemi vasfüggöny talán jobban elzárta tőlünk

Európát, mint a fizikai vasfüggöny. Emögé nehezen jutottak el az idegennek, sőt ellenségesnek minősített ideológiák szellemében fogant társadalomtudományi művek és az alkalmazott tudomány embargós újdonságai. A kemény valuta szűkös porciózása a kevésbé gyanús természettudományi- alkalmazott tudományi újdonságokat is a minimum kiszámíthatatlan szintjére korlátozta. Végül pedig ezt se hallgassuk el - a könyvtárfejlesztés legfőbb hajtómotorja, a személyes érdek is legyengült azáltal, hogy a tudományos élet nagy egyéniségei eltűntek, kikoptak, kihaltak az egyetemekről és helyükbe a tudomány iparosai jelentek meg meghatározó mértékben, az egyetemi aparatszikok, akik nem sokat koptatták a könyvtár küszöbét, s mércéjük alkalmatlan volt arra, hogy a szellemi elszegényesedést valóságosan érzékelhették volna. Pedig az elszegényedésnek látványos külső jelei is voltak; a romló állagú épületek, a belső terek kopottsága, az egyre szűkösebbé váló olvasótermek, a lelassuló, elkedvetlenedő szolgálati magatartás.

A *szakegyetemek* helyzete lényegesen jobb, illetve fokozatosan egyre elfogadhatóbbá vált könyvtári ellátottság dolgában is. Gyűjteményfejlesztési eszközeik a profiliba illő szakirodalom szerény, átlagosnak minősíthető keresztmetszetét tették beszerezhetővé a nemzetközi kínálatból; ebben a körben indult el és jutott a legmesszebbre a könyvtári épületek felújítása, bővítése, illetve újracserélése és a könyvtári munka racionalizálása is.

A *főiskolák* között a szakspeciális csoportba tartozók könyvtárai a jobban kistáfirozottak. A tanárképző főiskolák - az egyetlen nyíregyházi kivételével - szűkösen, néhol átmeneti elhelyezésben, a nélkülözésig menő takarékoskodás viszonyai között léteznek.

A *középiszkolai* könyvtárak éppen, hogy elindultak gyűjteményi megerősítésben a magukhoz térés állapota felé. Az országos mezőny még így is erősen szétszórt. Van, ahol már igazi gyűjteményi kezdeménynek örülhetünk, de van olyan hely - ez a több - ahol könyveket vesznek, de könyvtárról még nem beszélhetünk.

Az *általános iskolákban* volt a leglátványosabb az utóbbi évek fejlődése. Ahol az alapfeladatra koncentráltak és a tantárgyi kiegészítő irodalmat szerezték be kellő példányszámban és kézikönyvtárat, szemléltető dokumentumokat, hangzóanyagokat tematikus gyűjteménybe szerveztek, kiegészítés, frissítés mellett jól működtethető könyvtár szolgálja ma már az oktató-nevelő munkát. Ugyanakkor szinte országosan rossz külső képet mutatnak az általános iskolai könyvtárak: felszerelésük, berendezésük ritkán alkalmas arra, hogy életre szóló kedvező benyomást tegyen az ifjú használókra.

Térjünk át most a *lakosság könyvtárainak* dolgára. Mint mondtuk, elvben ezek a gyűjtemények egymást racionálisan egészítik ki, egy megye területén - község, város, megye fokozatokban - teljes keresztmetszetét kínálják fel a hazai könyvtermésnek, folyóiratokat, hangzó dokumentumokat, mikrofilmeket, egyéb modern médiákat szolgáltatnak. Beszerzési politikájukban érvényesítik annak előnyét, ha területükön más nyilvános könyvtár is működik. Ez a legkiterjedtebb és a legszervezettebb része az ország könyvtári rendszerének, több mint másfél millió beiratkozott olvasóval, évi tizenhatmillió látogatóval, harmincnyolcmillió fölötti kölcsönzéssel: valóságos politikai tényező, amire a vállalkozói szellemű fölemelkedési programban joggal számíthatunk. E könyvtárak sorsának alakulása, a gyűjteményfejlődés viszonya a könyvkiadáshoz, az olvasók számának, valamint életkor, nem, iskolai végzettség és foglalkozás szerinti megoszlásának alakulása egyszerre tükröz egy művelődési, szabadidő-felhasználási állapotváltozást és egy szociális folyamatot.

A lakossági könyvtárak erőnléte és keresettsége szorosan korrelációban van és azt mutatja, hogy az ellátó hálózat a széleknél elvékonyodik és letöredezik. Most hal ki falun és a városok hagyományos földszintes beépítésű külső övezeteiben az a népiskolát - polgárit végzett "népi elit", amelynek életviteléhez is hozzátartozott, ha nem a mindennapi, de legalább a vasárnapi olvasás. Utánuk csak az utolsó év hozott újabb érdeklődési hullámot, nem túl nagyot, de észrevehető azzal, hogy sok adósságát törlesztette a hazai könyvkiadás a memoár irodalom és a kortárs történelem közrebocsátásával.

A hálózatnak sajnos alig vannak száalai a sok tízezres népességű lakótelepeken. Budapesttől a legkisebb városig haladva a vizsgálódással azt a következtetést vonhatjuk le, hogy minél nagyobb egy városban a lakótelepi népesség részaránya, annál kisebb az egy főre jutó könyvtári ráfordítás. A lakótelepek népének túlnyomó része üzemi dolgozó, szakmunkás vagy alkalmazott, illetőleg fiatal műszaki értelmiségi. Az ő olvasmány beszerzési forrásuk az üzemi - szakszervezeti könyvtár volt. Az üzemi könyvtárak közönségéhez tartoztak a bejáró, ingázó dolgozók és a munkásszállások lakói, mármint azok, akik közülük erre való szellemi igényel bírtak saját indítékból, vagy családtagjaik megbízásából. A múlt idő használata egyre indokoltabb erre a fontos könyvtári szolgálatra vonatkoztatva. A vállalatokon belül még alig több mint frázis a piac szemléletű gazdálkodás, mégis a könyvtárra fordított csekély támogatást, mint hasznot nem hozó kiadást azonnal szűkítésre, vagy megszüntetésre ítélték maguk a szakszervezeti tisztségviselők. Látnivaló, hogy bennünk egyfajta hamis tudat éltette a könyvtár iránti óvatos, elnéző szemléletet, az, hogy számonkérhetik rajtuk a szocialista tudatformálás feladatát és erre mentesgüll legalább a könyvtár szolgáltatómunkáját felmutathatják. Most, hogy elmúlt a feddéstől való félelem, megmutatkozik egy tipikusnak tetsző lumpen attitűd, az olvasáskultúra teljes lebecsülése és elutasítása. Balgaság lenne részünkről struktúra váltást látni abban a jelenségben, hogy képzett könyvtárosok száza menekülnek el megalázottan azokból az üzemi könyvtárakból, amelyeknek olvasó tömegeire tegnap még megbízható eredményként hivatkoztunk.

Ily módon áttekintve a nyilvános és részben nyilvános közkönyvtárak főbb csoportjait, a képet azzal kell teljessé tennünk, hogy elátható könyvtári szolgálat mögött van egy *a tudományos szakintézményeket kiszolgáló, nem nyilvános könyvtári rendszer*, amely mind szélességben, mind mélységben gazdagabb lehetőséget rejt egy-egy tudományág nemzetközi eredményeinek beható tanulmányozásához, a tudomány műveléséhez, s ez a könyvtári háttér hozzáférhető a nyilvános könyvtárak közvetítése révén.

Ez így elmondva olyan egyszerű, amilyen ideális. Működésbe hozása azonban a könyvtárügyünk magasabb osztályba lépésének a kérdése. A magasabb osztályba lépéshez pedig meg kell járni azt az utat, amely a korszerűség és az ökonómia együttes szem előtt tartásával most megnyílni látszik. A struktúraváltás a könyvtári feltáró eszközök, visszakereső rendszerek számítástechnikára hangolását és egyidejűleg egy mélyreható szemléletváltozás követelményét írja elő számunkra, miközben a fennmaradás alapjai is veszélybe kerültek a depresszív gazdasági körülmények hatására.

Legnagyobb bajunk most is mint évtizedek óta mindig, képviselőnk erőtlensége az érdekérvényesítésben. Nem vagyunk ott, nem tudunk ott lenni, ahol a kultúrpolitika lapjait keverik és újraosztják, mert nem ez a szerepünk. Helyettünk és a könyvtárak védelme céljából tudósoknak, íróknak, művészeknek kellene felszólalniuk, ha ők is

ügyért és nem rövid távú előny szerzésért működtetnék befolyásukat. Súlyos dilemma előtt állunk, mert, ha megmaradunk a hivatásunkkal együtt járó jámbor szelídség állapotában, a társadalomnak teszünk kárt. A körülmények nyílt politizálásra köteleznek bennünket. Elsősorban a tömegbázis megszervezésére kell figyelmünket fordítani. 1989 novemberében elindítottuk a **Könyvtári Védegyelet** propaganda kampányát, hogy mozgósítsuk a könyvtárba járó milliós olvasótábort az egész országban. Minden egyes könyvtárnak meg kellene szerveznie saját védegyeletét, ha nem akarja elszenvedni, hogy róla nélküle döntsenek. A közösségekre épülő, alulról felfelé szerveződő nyitott demokratikus rendszerben a védegyelet olyan nagy erőt kölcsönözhet ügyünknek, hogy biztos esélyünk lehet céljaink elérésében. A Könyvtári Védegyelet valódi megnyilvánulása a polgárgazdasági mozgalomnak, melynek sarkalatos tétele a következő:

A kiváltságos és a gazdag megszerezhet minden információt, minden olvasnivalót. Az egyszerű állampolgár ezt a kiváltságot csak úgy birtokolhatja, ha közösségi joga tulaajdonosa a könyvtári szolgálatnak, melynek révén ő is megszerezhet minden információt, minden olvasnivalót. A könyvtári szolgálat a társadalmi igazságosság és esélyegyenlőség intézménye. Védj és élj a lehetőségével! Ezt mint akciós reklámszöveget is alkalmazni kellene minden lehetséges helyen és időben, nemcsak az állampolgárok közkönyvtáraiban, hanem például az egyetemi és a tudományos intézeti könyvtárakban is. Fiatal kutatók örökös sérelme, hogy a tudományos intézeti újdonságok nem a könyvtárba kerülnek, ahol hozzáférhetnének mások is, hanem a főnöki íróasztalokba, nem ritkán tartós elszüllesztésre ítélve. Azt szeretném bevallottan szorgalmazni, hogy a politizáló könyvtár minden rendeltetési helyen keressen szövetségest a fiatal társadalomban is, ha aktív tömegbázist akar tudni maga mögött.

Meg kell újítanunk a könyvtári képviselői stratégiánkat és vezetési elveinket - ezzel biztatjuk egymást, magunkat -, de eleddig csak nagyon szerény változásokat tudtunk kivívni, azt is jobbadán saját kereteink között, egymás rovására. Sakk nyelven szólva: lépés helyett rosáltunk. Most újból támad a saját lelkiismeret: magunknak kell kínálni korszerű koncepciót a kormányzat számára a jövő magyar könyvtárügyéről! Elő a papírt, írjuk rá, hogy önkormányzó könyvtárügy, csoportosítsuk át szegénységünket egyik helyről a másikra, karcsúsítsuk azokat, akiket nem ismerünk elég jól, vagy nem szeretünk (már) úgy mint más és megszerezhetjük magunknak a cselekvés illúzióját, az okosság látszatát. A valóság ezzel szemben makacsul ellenáll. A társadalmi öngazgatás megjelenésére nem a könyvtári rendszer fellazítása és a gyengék feláldozása a válasz, hanem a környezet megszervezése valamennyi közkönyvtár védelmében, amely mögött valódi használói közösség van, a központi és könyvtárügyi szolgáltatások működtetésének és társadalmi méretű hasznosulásának kiharcolása a törvényhozás szintjén a kitüntetett dotációs területek közé sorolásra! A közeli jövőben megkezdődnek a közgyűjteményi törvényelőkészítés munkálatai.

Ebben a társbérleti törvényben mennyi hely jut egymás javára, egymás rovására? Kiket hívnak meg törvényt előkészíteni? Akik a mérés nélküli metszést ígérik, vagy akik ismerik a régi mesterek bölcs figyelmeztetését: tízszer mérj, mielőtt egyszer vágysz!

Senki könyvtári szabó ne örüljön, ha hallja, hogy egy bárhol való könyvtár fölött meghúzták a harangot. A harang érte is szól!